

Kur'ân'ın İ'câz Vecihlerinden Biri Olarak Lafzındaki Câmiiyyet

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öz

Edebî yönden eşsiz bir mucize olan Kur'ân-ı Kerim'in pek çok i'câz (mucize oluş) yönü vardır. Bunlardan biri de, câmiiyyeti, az sözle çok geniş manalar ifade etmesidir. Kur'ân'ın câmiiyyetinin, lafzındaki câmiiyyet, manasındaki câmiiyyet, ilmindeki câmiiyyet, mebahisindeki câmiiyyet, üslûp ve icâzındaki câmiiyyet gibi farklı boyutları vardır. Bu makalede, ağırlıklı olarak Kur'ân'ın lafzındaki câmiiyyeti konusu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İ'câz, Kur'ân'ın Câmiiyyeti, İcâz, Edebî Mucize.

The Qur'an's Sophistication in Wording as One of the Miraculous Aspects

Abstract

The Qur'an is unique literary miracle. The Holy Qur'an's miraculous has many ways, namely that there are many aspects. Within this context there are different dimensions for The Qur'an's sophistication: These are sophistication in the wording, sophistication in the meaning, sophistication in the knowledge, sophistication in the themes, sophistication in the style, syntax and concise. In this article, the theme of Qur'an's sophistication in the wording will be mainly investigated.

Key Words: Miraculous, The Qur'an's Sophistication, Concise, Literary Miracle.

Giriş

Kur'an'ın mucize oluş yönleri, özellikleri; ilahi bir kelam olup beşerin takatinin fevkinde bulunuşunun, insanların onun bir benzerini getirmekten aciz kalmalarının alametleri manasında kullanılan “i'câz vecihleri” hakkında farklı tasnifler söz konusudur. Bazı âlimler onun i'câz yönünü bir tek özelliğinde aramışlardır. Kur'an'ın i'câzının onun kelime ve cümlelerinin harikulade örgüsünde olduğunu ifade eden “nazım” görüşü ve insanların Allah tarafından Kur'an'a muaraza etmekten alıkonulmaları, böyle bir işe tevessül etmekten sarf edilmeleri, yani uzaklaştırılmalarını ifade eden “sarfe” görüşü gibi. Bazıları ise i'câz vecihlerinin bir değil birden çok olduğunu belirtmişler, bu hususta çeşitli vecihler sıralamışlardır.

İ'câz vecihlerine (yönlerine) dair eski ve yeni tasnifleri¹ birlikte değerlendirdiğimizde, Kur'an'ın i'câz vecihlerinin *edebî* (lugavî/nazım), *teşriî*, *gaybî* ve *ilmî* i'câz olarak özetlenebileceğini söyleyebiliriz. *Edebî yönden i'câzı* (mucize oluş) nazmındaki i'câz, lügavî i'câz veya üslubundaki harikuladelik olarak da isimlendirilmiştir. *Teşriî i'câz*, getirdiği ahkâm ve prensiplerin insanlığın ihtiyacına cevap vermesi, beşeri sistemlerin fevkinde oluşu manasında kullanılmıştır. *Gaybî i'câz*, Kur'an'ın hem geçmiş milletlere hem de gelecekte yaşanacak birtakım hadiselerle

dair gaybî haberler ihtiva etmesidir. Daha çok sonraki âlimlerin dile getirdiği *ilmî* (*bilimsel*) *i'câz* ise, Kur'ân'ın nüzul döneminde bilinmeyen birtakım bilimsel gerçeklere işaret etmesidir. Bunların yanında, Kur'ân-ı Kerîm'in, Peygamberimizin arzusu hilafına ayetler içermesi, daima yeni kalması, tekrar tekrar okunmasının bıkkınlık vermemesi gibi, bazı âlimlerce dile getirilen *i'câz* vecihleri de olmuştur. Nursî ise, Kur'an-ı Kerîm'in hadsiz *i'câz* vechi olduğuna değinir.²

Kur'an'ın edebi yönden bir mucize oluşu, belagatin zirvesinde olan bu ilahi kelamın beşere ait sözlü ve yazılı eserlerden farklı olup, hiç bir beşer tarafından benzerinin ortaya konamayacağı hususu, hemen hemen bütün âlimlerin üzerinde ittifak ettiği bir *i'câz* vechidir. Kur'an'ın edebi yönden mucize oluşunun da farklı vecihleri vardır. Yani Kur'an çeşitli açılardan edebî bir mucizedir, beşerin benzerini getiremeyeceği bir belagat ve fesahate sahiptir. Onun edebi yönden mucize oluş vecihlerinin başlıcaları: Bilinen edebi türlerden farklı olması, eşsiz ahengi, lafız-mana dengesi, edebi türlerin hepsinde mükemmel olması, edebi türlerin iç içe olması, aynı anda farklı seviyelere hitap etmesi, akla ve duyguya dengeli hitap etmesi, tazeliğini muhafaza etmesi, beyan tarzının çeşitliliği,³ câmîiyyeti vb. özellikleridir.

Bu özelliklerden her biri için geniş açıklama ve örnekler zikretmek mümkündür. Bu makalede Kur'an'ın mucizevî edebî özelliklerinden sadece biri, ancak en önemlilerinden biri olarak gördüğümüz camiiyyetinin bir yönü olan **lafzındaki camiiyyeti** üzerinde duracağız. Burada öncelikle câmîiyyetten ne kastettiğimizi açıklamaya çalışacağız.

A. Camiiyyetin Anlamı

Camiiyyet az sözle çok mana ifade etmektir. Başka bir ifadeyle sözün mana bakımından zengin, kapsamlı ve şümüllü olmasıdır. Peygamberimizin, “Bana *cevâ-miu'l-kelim* verildi ve benim için kelâm kısaltıldı da kısaltıldı”⁴ hadisinde ifade ettiği gibi, sözün (kelâmın) câmi olması kısa ve vecizliğiyle beraber çok manaya delalet etmesidir. Peygamberimizin sözlerinde câmîiyyet söz konusu iken, Yüce Allah'ın kelâmında böyle bir özelliğin olmaması düşünülemez. Bilâkis Kur'ân harikulade, *i'câzlı* bir câmîiyyete sahiptir. Tefsirlerde çokça rastlanan ve “tenevvü ihtilâfî” olarak isimlendirilen, bir ayet veya bir kelime hakkındaki –birbirine zıt düşmeyen bilakis birbirine benzeyen, birbirinin manasını tamamlayan- farklı mana vecihleri onun bu özelliğinin emareleridir.⁵

Mu'cizât-ı Kur'âniyye Risâlesi'nde Kur'ân'ın câmîiyyeti konusunu geniş bir şekilde ele alan Nursî bu konuda şu açıklamalarda bulunur:

Kur'ân lafızları öyle bir tarzda vaz' edilmiştir ki, her bir kelâmın, hattâ her bir kelimenin, hattâ her bir harfin, hattâ bazen bir sükûtun çok vecihleri bulunabiliyor. Her bir muhatabına ayrı ayrı bir kapıdan hissesini verir. Kur'ân bu özelliğiyle, bu kâinatın Yüce Yaratıcısının kelâmı olarak farklı mertebelerdeki insanlara, an-

layış, zekâ ve kabiliyetçe farklı muhataplara feyzini dağıtıp, nurunu saçmaktadır. Kur'ân, ayrı asırlar, dönemler üzerinde yaşamış insanlara bu kadar bol bir şekilde mânâlarını saçmış olduğu halde, tazeliğini, gençliğini zerre kadar zâyî etmeyerek, gayet kolay bir tarzda, sehl-i mümtenî bir sûrette, herkese anlayışına uygun bir ders verdiği gibi, aynı derste, aynı sözlerle anlayışları çeşitli, dereceleri farklı pek çok tabakalara dahi ders verip iknâ eder. Nasıl ki “*el-Hamdülilah*” gibi bir lâfz-ı Kur'ânî okunduğu zaman dağın kulağı olan mağarasını doldurduğu gibi, aynı lafız, sineğin küçücük kulakçığına da tamamen yerleşir; aynen öyle de, Kur'ân'ın mânâları, dağ gibi akılları doyurduğu gibi, sinek gibi küçücük, basit akılları dahi aynı sözlerle eğitir, tatmin eder. Zirâ, Kur'ân ins ve cinnin bütün tabakalarını imâna dâvet eder. Hepsi için imânî ilimleri ders verir, ispat eder. Avâmın en ümmîsi havâssın en ileride olanıyla omuz omuza, diz dize verip beraber Kur'ân dersini dinleyip istifade ederler. Kur'ân-ı Kerîm öyle bir semavî sofradır ki, binler muhtelif tabakada olan fikir, akıl, kalp ve ruhlar o sofrada gıdalarını buluyorlar, arzuları yerine geliyor. Hattâ pekçok kapıları kapalı kalıp, istikbâlde geleceklere bırakılmıştır.⁶

B. Kur'ân'ın Câmîyyetinin Farklı Boyutları

Nursî, mezkûr eserinde *Kur'ân'ın câmîyyet-i hârikulâdesini* şu başlıklar altında sıralamıştır:⁷

-*Lâfzındaki câmîyyet*: Konumuz olan bu câmîyyet çeşidi hakkında ilerleyen satırlarda tafsilatlı bilgi verilecektir.

-*Mânâsındaki câmîyyet*: Kur'ân'ın manasının câmi olması, ihtiva ettiği manaların bolluğu, genişliği, bitmek tükenmek bilmeyen bir kaynak gibi insanlığın bütün manevi ihtiyaçlarını karşılamasıdır.

-*İlmindeki câmîyyet*: Kur'ân'ın ilmini câmi olması, bünyesinde pek çok ilmin özünü, temel prensiplerini ve hulasalarını barındırmasıdır.

-*Mebâhisindeki câmîyyet*: Konularının çeşitli olması, Allah, insan, kâinat, dünya, ahiret, iman, ibadet, ahlâk vs. pek çok konuyu uyumlu bir şekilde ele almasıdır.

-*Üslup ve icâzındaki câmîyyet*: Kur'ân'ın üslubunun bilinen beşeri üsluplardan farklı, veciz ve harikulade olmasıdır.

C. Kur'ân'ın Lafzındaki Câmîyyet

Kur'ân'ın câmîyyet çeşitlerine dair bu özet ifadelerden sonra, asıl konumuz olan Kur'ân'ın lafzındaki câmîyyete yani Kur'ân lafızlarının, kullanıldıkları makam ve konuları itibariyle ifade ettikleri geniş manalara dair örneklerle geçmek istiyoruz. Öncelikle Kur'ân'ın câmi ayetlerinden biri olarak gördüğümüz Tevbe Sûresi, 41. ayet üzerinde durarak, ardından diğer ayetlerden örneklerle bu konuyu

açıklamaya çalışacağız:

“*Hafîf* انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ” *ve ağır olarak savaşa çıkınız. Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer bilerseniz, sizin için hayırlı olan budur*” (Tevbe, 41) ayetindeki “hafif ve ağır olarak/خِفَافًا وَثِقَالًا” kelimeleri ayetteki konumları itibariyle *câmi* kelimeler olduğundan bu kelimelerin tefsirinde çok çeşitli manalar zikredilmiştir. Burada tespit ettiklerimizi sıralayacağız:

1. Genç ve yaşlı olarak (Hasan-ı Basrî, İkrime, Mücâhid),
2. Kolay ve zor şartlarda, (Ebû Sâlih),
3. Fakir ve zengin olarak (Ebû Sâlih),
4. Zayıf ve şişman olarak,⁸
5. Meşgul ve meşgul değilken (Hakem),
6. İstekli ve isteksiz olarak (İbn Abbas, Katâde),
7. Süvari ve piyade olarak (Ebû Amr, Evzâî),
8. Sanat sahibi ve sanatsız olarak (İbnu Zeyd),
9. Evli ve bekâr olarak (Yemân b. Riyâb)
10. Çocuklu çocuksuz (Zeyd b. Elsem),
11. Sağlıklı ve hasta (Cuveybir),
12. Hafif ve ağır deve ile (Ali b. İsâ, Taberî)
13. Hafif ve ağır silahlı olarak (Sa'lebî)
14. İtaate istekli, muhalefeti ağır görerek,
15. Mubarezeyle istekli, sabır için ağırlığını koyarak (Mâverdi).⁹

Başka ayetlerde kör, topal ve hastaların savaşa katılmamalarında beis olduğunun bildirilmesiyle bu maddelerden bazıları istisna kılınmıştır. Keza, bazı maddeleri diğerlerine tercih etmemiz de mümkündür. Nitekim parantez içinde zikrettiğimiz görüş sahipleri, ilgili manaları tercih etmişlerdir. Ancak, ayette bu manalardan herhangi birinin kesinlikle kastedilmediğini iddia etmek zordur. Hepsinin kastedilmesi de muhtemeldir. Eğer Yüce Allah bu manalardan sadece birini kastetseydi, onu açıkça beyan ederdi. Böylece bu farklı yorumlar söz konusu olmazdı. Mademki, böyle yapmayı çeşitli manalara muhtemel olan bir ifade kullanmıştır, o halde bu manaları –gramer ve belagete uygun olanları- kastetmiştir, en azından böyle anlaşılmasına müsaade etmiştir diyebiliriz.

Zikredeceğimiz diğer misallerde de durum böyledir. Bu durum, Kur'ân'ın câmîyyetinden kaynaklanmaktadır.¹⁰ Meydânî de, ayetin manasının küllî (genel) olmasıyla beraber, tefsirlerinin bu küllî mananın örnekleri veya tatbikatı nevinden cüz'î olabildiklerine dair bu ayeti misal olarak zikretmiş, manasına dair dokuz madde sıraladıktan sonra, “Lafız, küllî delâletiyle bu tefsirlerin tamamına muhtemel olduğu müddetçe bir veya birkaç manaya tahsis etmeye sebep yoktur. Doğru olan, “ağır” ve “hafif” lafızlarıyla uygunluk arz eden bütün manalara hamletmek-tir” diyerek bu görüşü dile getirmiştir.¹¹

Aslında “hafif” ve “ağır” kelimelerinin manası açık olup kelimelerin zatında, yani tek başına ele alındıklarında bir câmiyyet (geniş mana ifade etme) söz konusu değildir. Ancak Kur'an-ı Kerim bu iki kelimeyi öyle bir sadede, öyle bir konumda, öyle bir ifadede kullanmıştır ki, bu kelimeler câmiyyet kazanıp anlam alanları genişlemiştir. İşte i'câz parıltıları bu kullanımda hissedilip görünmektedir.

Bu konuda diğer bir örnek de وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ... “Onlar için gücünüzün yettiğince kuvvet hazırlayınız...” ayetindeki “kuvvet” kelimesine kazandırılmış câmiyyettir. Şöyleki, ayette bu kuvvet mutlak olarak zikredilmiş, keyfiyeti hakkında tafsilata girilmemiştir. Böylece ifade her türlü kuvveti içine alacak bir mana kazanmıştır. Yani Kur'an sözü kısa tutmakla manayı genişletmiş ve böylece icâzlı bir i'câz ortaya çıkmıştır. Tefsirlerde bu ayetle ilgili yorumlar da bu durumu ortaya koymaktadır: Bu görüşleri şöyle özetleyebiliriz.¹²

1. Kuvvet, erkek atlardır. Ayetin devamında geçen ribâtu'l-hayl ise, dışı atlardır. İkreme'ye ait olan bu görüşe göre, böylece ayette hem erkek hem de dışı atların savaş için hazırlanması istenmektedir.

2. Kuvvet, silahtır.

3. Kuvvet birlik ve beraberliktir.

4. Allah'a güvenmek ve dayanmaktır.

5. Kuvvet (ok) atmaktır. Bu görüş Peygamberimizin, ayetle ilgili olarak buyurduğu “İyi biliniz ki kuvvet (ok) atmaktır”¹³ hadisine dayanmaktadır.

6. Düşmana karşı kuvvetli olmayı sağlayacak her türlü savaş araç ve gereçleri.

Görüldüğü gibi bu tefsirlerin hepsi ayetin manası hakkında akla gelebilecek, makul manalardır. Bazıları manaca daha uygun olsa da diğerlerini kabul etmemek için bir gerekçe oluşturamazlar. Burada başka kuvvetler zikretmek de mümkündür. Örneğin, Müslümanların maneviyatının takviye edilip güçlendirilmesi, savaş için erzak ve mühimmat tedarik etmek, savaş eğitimi vs. Çünkü bu makamda “kuvvet” kelimesi, tüm bu manaları içerecek keyfiyette “câmi” bir kelime konumundadır.

Peygamberimizin açıklaması ise, ayetin câmiyyeti dâhilindeki manalardan birisidir. Yoksa ayetin manası sadece budur manasında değildir. Tıpkı Fatiha suresindeki “mağdûbi aleyhim” (gazaba uğrayanlar) ve “dâllîn” (dalalet düşenler) hakkında, birinci grubun Yahudiler, ikincisinin Hıristiyanlar olduğunu belirtmesi gibi. Peygamberimizin bu nevi açıklamaları ortam, zaman ve mekân itibarıyla akla gelen ilk örneklerdir. Yoksa ayetin manası geniştir. Kıyamete kadar gelip geçen her türlü benzer fırkaları kapsamaktadır.

Kur'an'ın mana yüklü câmi ayetlerinden olan وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا “Sizi tavırdan tavıra geçirerek yarattı” (Nûh, 14) âyetindeki “etvâr” kelimesi de zikredildiği makam itibarıyla câmiyyet kazanmıştır. Bu itibarla ayet, insanın ana rahmindeki nutfe, alaka, mudğa gibi evrelerine; hayat boyunca geçirdiği çocukluk, gençlik, ihtiyarlık gibi merhalelerine işaret etmekte, kezâ darlıktan bolluğa, bolluktan darlığa, zenginlikten fakirliğe, fakirlikten zenginliğe geçme gibi durumları ve farklı

*ahlakî ve bedenî özelliklerde yaratılma gibi geniş manaları ifade etmektedir.*¹⁴

Nursî de gerek ilgili başlık altında gerekse başka yerlerde, Kur'ân'ın lafzındaki camiiyyetle alakalı çeşitli misaller zikreder.¹⁵ Daha çok bilimsel tefsire konu olmuş birtakım ayetlere Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından yaklaşarak bu nevi ayetlerin taşımış olduğu mana zenginliğini gözler önüne serer. Şimdi bu konuda zikrettiği bazı ayetleri Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından nasıl ele aldığına bakalım:

1. Misâl: *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ* “O Allah ki, yedi semayı arzudan da onların mislini yarattı” (Talâk, 12) ayetine Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından yaklaşarak, “arzın da yedi sema gibi yaratılmasını” şöyle izah etmiştir:

“Küre-i Arz her ne kadar semavata nisbeten çok küçüktür, fakat hadsiz İlâhî masnuların meşheri, mazharı, mahşeri, merkezi hükmünde olduğundan; kalb, cese mukabil geldiği gibi, Küre-i Arz dahi, koca hadsiz semavata karşı bir kalb ve mânevî bir merkez hükmünde olarak mukabil gelir. Onun için zeminin küçük mikyasta eskiden beri *yedi iklimi*; hem Avrupa, Afrika, Okyanusya, İki Asya, İki Amerika namlarıyla maruf *yedi kıt'ası*; hem denizle beraber Şark, Garb, Şimal, Cenub, bu yüzdeki ve yenedünya yüzündeki mâlûm *yedi kıt'ası*; hem merkezinden tâ yer kabuğuna kadar hikmeten, fennen sabit olan bitişik ve çeşitli *yedi tabakası*, hem canlılar için medâr-ı hayat olmuş yetmiş basit ve cüz'î unsurları tazammun edip ve “*yedi kat*” tabîr edilen meşhur *yedi nevi küllî unsuru*; hem dört unsur denilen su, hava, ateş, toprak ile beraber, mevâlid-i selâse denilen madenler, bitkiler ve hayvanların *yedi tabakaları* ve *yedi kat âlemleri*; hem cin ve ifrit ve sair muhtelif şuur ve hayat sahibi mahlûkların âlemleri ve meskenleri olduğu, çok sayıdaki ehl-i keşf ve ashâb-ı şuhûdun şehadetiyle sabit *yedi kat arzın âlemleri*; hem küre-i arzımıza benzeyen *yedi ayrı küre* dahi bulunmasına, canlılara makarr ve mesken olmasına işaretten *yedi tabaka* yani *yedi küre-i arziye* bulunmasına işaretten Küre-i Arz'ın dahi *yedi tabaka* olduğu Kur'ân âyetlerinden anlaşılmıştır. İşte yedi nevi ile yedi tarzda, *arzın yedi tabakası* mevcut olduğu tahakkuk ediyor.”¹⁶

2. Misal: *وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا* “Dağları da yeryüzüne kazık yaptık” (Nebe', 7) âyeti, camiiyyeti açısından çeşitli insanlara göre şu şekillerde anlaşılabilir:

a. Herhangi bir müminin hissesi, bu ayetin irşadıyla zâhiren yere çakılmış kazıklar gibi görünen dağlardaki faydaları ve nimetlerini düşünerek Yaratıcısına şükretmektir.

b. Bir şâir ise bu âyeti okuyunca şunları hisseder: Yeryüzü bir taban; gök kubbesi, üstünde konulmuş lambalarla süslenmiş muhteşem bir mavi çadır; ufkî bir daire sûretinde ve semânın etekleri başında görünen dağlar ise o çadırın kazıkları gibidir.

c. Çadırda yaşayan bedevî bir edip ise bu âyeti okuyunca, yer yüzünü bir çöl, dağ silsilelerini pek çok ve çeşitli bedevî çadırları gibi, güyâ toprak tabakası yük-

sek direkler üstünde atılmış, o direklerin sivri başları o toprak perdesini yukarıya kaldırmış, birbirine bakar pek çok çeşitli mahlûkatın meskeni olarak tasavvur eder.

d. Bu âyeti okuyan bir coğrafyacı ise, Dünyayı uzayda yüzen bir gemi veya denizaltı ve dağları o gemi üstünde tespit ve muvâzene için çakılmış kazıklar ve direkler şeklinde tefekkür eder.

e. Bu âyet üzerinde tefekkür eden bir sosyolog ise görür ki, yeryüzünün imarının direği beşerdir. Beşer hayatının direği dahi, hayat kaynakları olan su, toprak ve havanın istifadeye lâıyk bir surette muhafazasıdır. Bunu sağlayan ise dağlardır. Zira dağlar su mahzenleri olduğu gibi, rutubeti cezbetme özellikleriyle havayı tarayıp temizlerler. Sıcaklık ve soğuğu dengeledikleri gibi, havaya karışan zararlı gazları çökelterek havanın tasfiyesine sebep olurlar, keza toprağı da çamurluk, bataklık ve denizin istilasından muhafaza ederler.

f. Bir tabiat bilimci ise bu âyetten şunları anlar: Küre-i arzın karnındaki bâzı inkılap ve imtizacların neticesinde meydana gelen zelzele ve sarsıntılar dağların zuhuruyla sükûnet bulur. Yeryüzünün hiddet ve gadabı, dağların menfezleriyle teneffüs etmekle sakinleşir.¹⁷

Yukardaki anlayışların her birinin bu câmi ayetin anlam yelpazesi içinde bir yeri olduğunu düşünebiliriz. Çünkü bu anlayışlar ayetin lafızlarına uygun, belagatçe hoş karşılanabilecek manalardır. Ayetteki “*evtâd*” (direkler) kelimesi, “*ci-bal*” (dağlar) için kullanılmakla böyle bir câmiyyet ortaya çıkmıştır.

3. Misal: *“أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا”* “*İnkâr edenler görmediler mi ki, gökler ve yer bitişikken onları ayırdık...*” (Enbiya, 30)

a. Bu âyetteki “*ratkan/ bitişikken*” kelimesi, bir âlime, -İbn Abbas’ın anlayıp açıkladığı manada- şöyle ifhâm eder ki: Gökyüzü berrak, bulutsuz; yeryüzü kuru ve hayatsız, nebatata gayr-ı kâbil bir halde iken; göğü yağmurla, yeri bitkilerle açıp, bir nevi izdivaç ve aşılama sûretinde bütün canlıları o sudan yaratmak öyle bir Kadîr-i Zülcelâlin işidir ki; yeryüzü O’nun küçük bir bostanı ve semânın yüz örtüsü olan bulutlar onun bostanında bir süngerdir.

b. Muhakkik bir bilim adamı ise anlar ki: Kâinâtın yaratılışının ilk halinde semâ ve arz şekilsiz birer küme, toplu birer madde iken, Cenab-ı Hak, onları açıp yaymak suretiyle ayırarak güzel bir şekil, menfaatli birer sûret vermiştir.

c. Başka bir bilim adamı ise bu kelimeden anlar ki: Güneş sistemini teşkil eden Dünya ve diğer gezegenler başlangıçta güneşe bitişik açılmamış bir hamur şeklinde iken, Yüce Allah, o hamuru açıp gezegenleri birer birer yerlerine yerleştirerek, güneşi orada bırakıp yeri buraya getirerek, yeryüzüne toprak sererek, sema cânibinden yağmur yağdırarak, güneşten ziya serptirerek dünyayı şenlendirip, bizleri içine koymuştur.¹⁸

Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından bakıldığında bu ayetin yukardaki manalara -bir kısmına işaret yoluyla da olsa- delâlet ettiğini düşünebiliriz. Çünkü bu ayet gerçekten geniş tefsir ve izahları gerektiren önemli bir ayettir.

Kur'ân'ın câmiiyyetini nazara almayan bazı alimler ise, bu manalardan sadece birini tercih ederek başkalarını eleştirmiş, doğru bulmamışlardır. Örneğin, bu ayetin bilimsel i'câz'ın en ilginç örneklerinden olduğunu belirten Gamravî, ikinci manayı tercih ederek şu izahta bulunur: “Çünkü bu âyet, astronomi bilginlerinin kâinatın başlangıçta –henüz yıldız ve galaksiler teşekkül etmeden önce- bir tek kitle olduğunu, daha sonraları parçalara ayrılmak suretiyle peyderpey oluştuğunu keşfetmelerinden çok önce bu gerçeği haber vermiştir. Ayette semavât ifadesi çoğul olup bütün gökleri, kâinatı içine alan bir ifadedir. Dolayısıyla bu ayet, henüz göklerin ve yerin bir arada buldukları kâinatın ilk halini ifade etmektedir.” Kevâkibî ise, Arz'ın güneş sisteminden ayrıldığı bilgisini, bu ayetle irtibatlandırarak üçüncü manaya meyletmiştir.¹⁹

Gamravî, bu ayet hakkındaki izahından sonra, bilimsel tefsire karşı çıkararak Kur'ân'daki kevnî ayetlerden ancak nüzul dönemindeki Arapların anladığı manayı anlamamız gerektiğini söyleyenlerin bu âyetin izahında İbn Abbas'ın bu âyetin tefsirinde söylediği “Sema yağmur yağdırmıyor, arz da bitki vermiyor surette ratk iken, semayı yağmurla arzı da bitkilerle açtı” ifadelerine sığınmak zorunda kaldıklarını belirtir, şöyle devam eder: “Hâlbuki Kur'an bütün beşere hitap etmektedir. Onun ayetlerini her asırdaki insanlar bilgileri nisbetinde anlar. Böylece her asırda bilimsel i'câz tazelenir. Onların kabullendikleri tefsir sadece bulutlarla donanmış sema için söz konusudur. Oysa âyette semavât ifadesi geçmektedir.” Ali Abdolvâhid Vâfî ise, bu ayeti İbn Abbas'ın izahına dayanan eski tefsirlerde anlatıldığı gibi anlamakta ve yeni yorumları –bilhassa bu ayeti güneş sistemiyle irtibatlandırmayı- çeşitli açılardan tenkit etmektedir.²⁰

Böylece, ayetlerin câmiiyyetini nazara alanlar, uygun olan tüm manaların muhtemel olduğuna işaret ederken, meseleye Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından bakmayanlar ise, sadece bir manayı –eski görüşü veya yeni yorumu- tercih etmiş, diğerlerini tenkit etmişlerdir. Bazıları ise, bu konuda ihtiyatlı veya şüpheli davranmayı tercih ederek bu tür yorumlara girmekten kaçınmışlardır.

Bizce de en doğru yaklaşım, meseleye Kur'ân'ın câmiiyyeti açısından yaklaşmaktır. Bu durumda önceki ayette, ne İbn Abbâs'ın görüşünü reddetme ne de diğer görüşleri tamamen kaldırıp atma söz konusu olacaktır. Ancak, yukardaki manaların hepsini ayetin câmiiyyeti açısından muhtemel görmek, birinin diğerinden kuvvetli olduğunu belirtmeye mani değildir. Nitekim bizce de, ayette semavât (gökler) ifadesi geçtiği için, ikinci mana daha kuvvetli görünmektedir. Çünkü ayette daha çok, kâinatın ilk halindeki bütün gök cisimlerinin bir arada oluş keyfiyetine dikkat çekiliyor. Dolayısıyla big-bang (büyük patlama) teorisiyle dile getirilenleri çağrıştıran bir durum söz konusudur. Bu ayetten, arzın güneşten ayrıldığı

sonucuna ulaşmak ise, dolaylı yoldandır. Yani bu ayrılmanın sonucunda zamanla dünya ve diğer gezegenlerin de güneşten ayrıldığı düşünülebilir.

Dolayısıyla, bilimsel tefsire karşı olanların, ayetlerin manasını bir tek manaya veya sadece nüzul dönemindeki muhatapların anladığı manaya hasretmelerinin altında yatan temel sebep Kur'ân'ın bu önemli özelliğini dikkate almamak veya bu özelliğinden habersiz olmak olduğunu söyleyebiliriz. Keza, bazı bilimsel tefsir taraftarlarını “öncekiler bazı kevnî ayetleri anlamamışlar”, “bazı ayetleri ancak modern ilimleri tahsil edenler anlar”²¹ şeklindeki iddialara iten sebep de yine Kur'ân'ın bu özelliğinin farkında olmamaktır. Oysa Kur'ân'ın bu eşsiz ve mucizevî yönü göz önüne alındığında bir ayetin her devre ve her kesime hitap eden -birbirine zıt düşmeyen- mana tabakaları olduğu için bu tür aşırı görüşlerle kimse kimseye itiraz etmeyecektir.

4. Misal,...*وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا*, “Güneş de karar kılacağı bir yöne doğru akıp gider” (Yâ-sîn, 38)

“*وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا*”daki *lâm* (ل); hem kendi manasını (için), hem *فى*(içinde) manasını, hem *إلى* (-e, -a doğru) manasını ifade eder.

a. Avâm o *lâm*'ı “*إلى*” manasında görüp anlar ki, “Size nisbeten ışık verici, ısındırıcı, hareketli bir lamba olan güneşin, elbette bir gün seyri bitecek, karar yerine yetişecek, size faydası dokunmayacak bir sûret alacaktır.”

b. Bir âlime de *lâm*'ı “*إلى*” manasında gösterir. Fakat güneşi yalnız bir lamba değil, bahar ve yaz tezgâhında dokunan Rabbânî mensucâtın bir mekiği, gece-gündüz sayfalarında yazılan Samedânî mektupların mürekkebi, nur bir hokkası sûretinde tasavvur eder.

c. Bir astronomi bilginine *lâm*'ı “*فى*” mânâsında şöyle ifham eder ki: Güneş, kendi merkezinde ve yörüngesi üzerinde zenberek gibi bir cereyan ile, sistemindekileri Allah'ın emri ile tanzim edip hareket ettirir.

d. Dikkatli bir hakîme, şu *lâm*'ı hem *illet* manasında, hem *zarfiyet* manasında tutturup şöyle ifham eder ki: Sâni-i Hakîm, işlerine zâhirî sebepleri perde ettiğinden, evrensel çekim kanunu adındaki kanunuyla, sapan taşları gibi, gezegenleri güneşle bağlamış; ve o çekim ile farklı, fakat muntazam hareketle o gezegenleri hikmetle döndürüyor; ve o çekimi doğurmak için, güneşin kendi merkezindeki hareketini zâhirî bir sebep etmiş. Demek, “*لِمُسْتَقَرٍّ*”in manası, “*فى مستقر لها لاستقرار*”, yani, “kendi müstekarrı içinde manzumesinin istikrarı ve nizâmı için hareket ediyor” demektir. Çünkü, İlâhî bir kanun olarak hareket harareti, hararet kuvveti, kuvvet câzibeyi doğurur.

e. Şâirâne bir fikir sahibine şu *lâm*'dan ve istikrardan şöyle bir mana fehmine gelir ki: Güneş nurânî bir ağaçtır, gezegenler onun hareketli meyveleri. Ağaçların aksine olarak, güneş silkinir, tâ o meyveler düşmesin. Eğer silkinmezse düşüp

dağılacaklar.

f. Şair ruhlı, hüşyar kalb sahibi birisi ise şu lâm'dan ve istikrardan şöyle tahayyül edebilir ki, güneş meczub bir serzakirdir. Halka-i zikrin merkezinde cezbeli bir zikr eder ve ettirir.

Evet, güneş bir meyvedardır; silkinir, tâ düşmesin seygar olan yemişleri.

*Eğer sükûtuyla sükûnet eylese, cezbe kaçır, ağlar fezâda muntazam meczubları.*²²

Burada Nursî'nin bu konudaki örneklerine dair bir tetimme olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ifadeleri mutlak olarak zikredip tafsilatı beyan hususundaki sükût-tan kaynaklanan câmîyyete dair zikrettiği misallerine de değinelim:

1. Misal: *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ* “Ancak İmân eden, sâlih ameller işleyenler müstesna (onlar zararda değildir)” (Şuara, 227; Asr, 3) âyetinde “sâlihât” kelimesinin mutlak olarak zikredip, *salihâtın* neler olduğunun belirtilmemesi hakkındaki tefsirini zikredeceğiz. Şöyle diyor:

“Kur'ân, *sâlihât*'ı mutlak, müphem bırakıyor. Çünkü ahlâk ve faziletler, hüsün ve hayır çoğu nisbîdirler. Nev'den nev'e geçtikçe değişir. Sınıftan sınıfa nâzil oldukça ayrılır. Mahalden mahalle tebdil-i mekân ettikçe başkalaşır. Cihet muhtelif olsa muhtelif olur. Fertten cemaate, şahıstan millete çıktıkça mâhiyeti değişir. Meselâ, cesaret, sehavet, erkekte gayret, hamiyet ve muavenete sebeptir. Kadında nüşuza, vakahate, zevc hakkına tecavüze sebep olabilir. Meselâ, zayıfın kavîye karşı izzet-i nefsi, kavîde tekebbür olur. Kavînin zayıfa karşı tevazuu, zayıfta tezellül olur. Meselâ, bir ulu'l-emr, makamındaki ciddiyeti vakar, mahviyeti zillettir. Hânesinde ciddiyeti kibir, mahviyeti tevazudur. Meselâ, tertib-i mukaddematta tefviz, tembelliktir. Terettüb-i neticede tevekküldür. Semere-i sa'yine, kısmetine rıza kanaattir; meyl-i sa'yi kuvvetlendirir. Mevcuda iktifa, dühimmetlidir. Meselâ, fert, mütekellim-i vahde olsa; müsamahası, fedakârlığı, amel-i sâlihtir. Mütekellim-i maa'l-gayr olsa hiyanet olur. Meselâ, bir şahıs, kendi namına hazm-ı nefis eder, tefahur edemez. Millet namına tefahur eder, hazm-ı nefis edemez. Herbirinde birer misal gördün; istinbat et. Mademki, Kur'ân, bütün tabakata, bütün a'sârda (asırlarda), kâffe-i ahvâlde şâmil bir hitab-ı ezeldir. Hem nisbî hüsün, hayır çoktur. *Sâlihât*'taki ıtlakı, belîğâne bir îcâz-ı mutnebirdir. Beyanda sükûtu, geniş bir sözdür.”²³

2. Misal: *وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* “İşte felaha erenler de ancak onlardır” (Bakara, 5) âyetinde sükût ve ıtlaktan neş'et eden câmîyyete dair de şunları söylüyor: “Hem meselâ *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* da bir sükût var, bir ıtlak var. Neyle zafer bulacaklarını tayin etmemiş. Tâ herkes istediğini içinde bulabilsin. Sözü az söyler, tâ uzun olsun. Çünkü bir kısım muhatabın maksadı ateşten kurtulmaktır. Bir kısmı yalnız cennet'i düşünür. Bir kısım, saadet-i ebediyeyi arzu eder. Bir kısım, yalnız rıza-yı

İlahîyi rica eder. Bir kısım, rü'yet-i İlahiyeyi gaye-i emel bilir ve hâkeza.. Bunun gibi pek çok yerlerde Kur'an, sözü mutlak bırakır, tâ umumi olsun. Hazfeder, tâ çok manaları ifade etsin. Kısa keser, tâ herkesin hissesi bulunsun. İşte الْمَفْلُحُونَ der. Neye felah bulacaklarını tayin etmiyor. Güya o sükûtla der: “Ey Müslümanlar! Müjde size. Ey müttaki! Sen cehennemden felah bulursun. Ey sâlih! Sen cennete felah bulursun. Ey ârif! Sen rıza-yı İlahîye nail olursun. Ey âşık! Sen rü'yete mazhar olursun.” ve hâkeza... İşte Kur'an, câmiyyet-i lafziye cihetiyle kelâmdan, kelimeden, huruftan ve sükûttan her birisinin binler misallerinden yalnız numune olarak birer misal getirdik. Âyeti ve kıssatı bunlara kıyas edersin.”²⁴

3. Misal: Allah isminin diğer esma-i hüsnayı da içine alan câmi özelliğinden yola çıkarak bu ismin ifade ettiği câmiyyet-i lafziyyeyi de şöyle ifade eder: “Meselâ: *وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ* âyeti, o kadar vücuhu var ve o derece meratibi var ki, bütün tabakat-ı evliya, bütün sülûklerinde ve mertebelerinde şu âyete ihtiyaçlarını görüp ondan kendi mertebesine lâıyk bir gıda-yı manevî, bir taze mana almışlar. Çünkü «Allah» bir ism-i câmi' olduğundan esma-i hüsnâ adedince tevhidler içinde bulunur. *لَا رَزَاقَ إِلَّا هُوَ * لَا خَالِقَ إِلَّا هُوَ * لَا رَحْمَنَ إِلَّا هُوَ* ve hâkeza...”²⁵

4. Misal: Kıssalardaki câmiyyete (pekçok gaye ve fayda için zikredilişine) misal olarak da Hz. Musa'nın (a.s) kıssasını zikrederek şöyle der: “Hem meselâ: Kıssas-ı Kur'aniyeden kıssa-i Musa Aleyhisselâm, âdeta asâ-yı Musa Aleyhisselâm gibi binler faideleri var. O kıssada, hem Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm'ı *teskin ve teselli*, hem küffarı *tehdid*, hem münafıkları *takbih*, hem Yahudileri *tevbih* gibi çok makasdı, pekçok vücuhu vardır. Onun için surelerde tekrar edilmiştir. Her yerde bütün maksadları ifade ile beraber yalnız birisi maksud-u bizzât olur, diğerleri ona tâbi kalırlar.”²⁶

Saîd Ramazan el-Butî de “*Üslûbunun kültür ve asırları farklı olan bütün insanlara hitab etmeye uygun olması*” başlığı altında ele aldığı Kur'an'ın camiiyeti konusunda şunları söylüyor: Kur'an-ı Kerim'in, kendisi dışında başka bir kitapta bulunmayan bir özelliği daha vardır ki o da, manalarının anlayış ve kültürleri, zaman ve mekânları farklı olan bütün insanlara hitap etmeye uygun olmasıdır. Farklı anlayış ve kültür seviyeleri olan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa farklı yorumlara açık bir âyet okunduğu zaman âyetin onların her birine anlayışları ölçüsünde manasından verdiğini görürsün. Onların her biri ilminin ulaşabildiği ölçüde bir mana hisseder. Bunun manası, âyet birbirine aykırı manalar ihtiva ediyor demek değildir. Bilakis mana birdir, fakat bu mananın *sathı, derinliği ve kökleri* vardır (sath, umk ve cüzûr). Herhangi bir kimse yakın, sathî manayı anlar. Kültürlü kimse daha derin manalara intikal eder. Mütahassis araştırmacı ise mananın köklerine nüfuz eder. Keza zamanın geçmesiyle manasında yeni açılımlar olduğu başka bir ayeti ele alıp önce ilk Müslümanlara arz ettiğimizi düşünelim. Şüphesiz kendi asır ve durumlarına uygun olan kastedilmiş manayı anlayacaklardır. Daha sonraki asırlara okuduğumuzda ise onlar da kendi asırlarına ve durumlarına uy-

gun bir mana anlayacaklardır. Bu her iki mana da ayetin yakın delâlet alanı içinde olmasına rağmen anlayışlarda farklılık söz konusu olacaktır. Bu anlayışlarda bir tekellûf ve lafza taşıyamayacağı yük yükleme söz konusu değildir. Fakat yaşadıkları dönemde ikinci manaya dikkatlerini çekecek bir durum söz konusu olmadığı için bu mana (ikinci mana) öncekilere matvî (dürülü/kapalı) kalmıştır.

Bûtî bu konuda şu misalleri veriyor:

1. Misâl, “*Semada burçlar kulan Allah'ın şanı yücedir. Ve orada bir kandil (sirâc) ve ışıldayan (münîr) bir ay kıldı*” (Furkan, 61) âyetindeki güneş ve ayın tavsifinde, bütün insanların anladığı bir *sath* (sathî mana), alimlerin ve mütefekkirlerin ulaşabileceği bir *derinlik*, bir de mütehasıs araştırmacıların anlayabileceği *uzak kökler* vardır. Ayet üslubuyla bu üç mana derecesini taşımaktadır. Her bir gruba gücü ve anlayışı nispetince hissesini verir. Avamdan bir Arap bu âyetten anlar ki, güneş ve ayın her biri yeryüzüne ışık gönderirler. Tabirlerdeki değişiklik lafızda çeşitlilik içindir diye düşünür. Arapçada ihtisas sahibi bir mütefekkir ise bu mananın ötesinde şunu anlar ki, güneş nurla (ışıkla) beraber hararete de sahiptir. Bu yüzden “sirâc” olarak ifade edilmiştir. Ay ise, hararet olmaksızın sadece ışık gönderir. Bu mana da doğru olup âyet lugavî açıdan delalet etmektedir. Astronomi alanında ihtisas sahibi bir araştırmacı ise bu âyetten anlar ki, Ay karanlık bir gök cisimidir. Işık saçması, kendisine nisbetle “sirâc”a benzetilen güneşin ziyasının üzerine aksetmesi sebebiyledir. Bu mana da doğru olup, âyet lügat ve sigası açısından delalet etmektedir. Nitekim, Arapçada, ortadaki kandil sebebiyle aydınlanmış bir oda için “ğurfetun munîratun” denir. Işık saçan kandile veya çıraya ise, “kabesun munîrun” değil de “kabesun mudîun” denir. Çünkü ışık bizzat ondan ve onun içinden çıkmaktadır. Böylece âyet, üslup ve sigasıyla insanlara, istidat ve fikrî kabiliyetleri ölçüsünde istifade edebilecekleri bir şekilde hitap etmektedir.²⁷

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ لِّلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلَنَاهُ تَفْصِيلًا “Gece ve gündüzü kudretimizi gösteren iki âyet (delil) kıldık. Gece âyetini (ay'ı) sildik (mahavnâ), gündüz âyetini (güneş'i) aydınlatıcı yaptık ki hem Rabbinizin nimetlerinden faydalanasınız, hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Biz her şeyi açık açık bildirdik” (İsrâ, 12) âyeti de yukarıdaki açıklamaları desteklemekte, güneşin ışığının kendinden, ayın ışığının ise, kendinden değil güneşten alındığına işâret etmektedir. Çünkü İbn Bâdîs'in ifadesiyle, “mahv” kelimesi yazılmış bir şeyi silmek, bir yerdeki izleri silip izale etmek manalarına gelir. Dolayısıyla, gece âyetinin mahvı, ışığını silmek manasına gelir. Bu durum da, onda başlangıçta ışık (ziya) var iken sonradan izale edildiğini göstermektedir. Böylece âyet, ay ışık saçan bir gök cisimi iken sonradan ışığının giderilip karanlık kılındığını ifade etmektedir. Astronomi ilmince de isbat edilmiştir ki, ay ışıksız bir cisim olup ışığını güneşten almaktadır. Bilim adamları, ayın da dünya gibi, başlangıçta çok sıcak olup sonradan soğuduğunu söylemektedirler. Sıcak olduğu dönemlerde ışık saçarken, soğuyunca ışığını kaybetmiştir. Böylece bu

âyet, ayın başlangıçta ışık saçarken sonradan bu özelliğini yitirdiğini ifade ettiği gibi, nurunun müktesep olup, güneşten geldiğine de işaret etmektedir. Çünkü ışığı izale edildiği halde onda nur görmemiz, bu nurun kendisinden olmadığına delildir. Güneşle beraber zikredildiğine göre, ışığını ondan aldığı anlaşılır.²⁸

2. Misâl, وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا “Arzı da bundan sonra (yuvarlayarak) yaydı” (Nâziât, 30)

Bu âyeti arz ve onun heyeti hakkında ancak gördüğü şekli olan uzayıp yayılmasını bilen bir kimse okuduğunda, bu âyetteki “dehâ-hâ” ifadesinden yayılıp uzanmayı anlar. Bu doğru bir anlayış olup kelime yakın sözlük manasıyla delalet eder. Sonra bu âyeti bir astronomi alimi veya bu asırdaki herhangi kültürlü bir kimse okuduğunda “dehâ-hâ” ifadesinden dairevîlik ve kürevîlik manasını anlar. Bu da bu kelime hakkında doğru bir anlayıştır. Çünkü bu kelime hem yuvarlaklık hem de yayılma manasını taşımaktadır. Bu, arz hakkında çok dakik bir tavsiftir. Bu kelime İbnu'r-Rûmî'nin şu beyitlerinde her iki manasıyla kullanılmıştır:

إن أنس لن أنس خبازا مررت به يدحو الرقاقة وشك اللحم والبصر

ما بين رؤيتها في كفه كرة وبين رؤيتها قوراء كالقمر

إلا بمقدار ما تنداح دائرة في صفحة الماء يلقي فيه بالحجر

“Her şeyi unutsam da rastladığım bir fırıncıyı asla unutamam.

Neredeyse göz açıp yumuncaya kadar lavaşları yuvarlayıp yayıyordu (يدحو)

Avucunda top halinde görünmesiyle ay gibi yayılmış hali arasında,

Ancak içine taş atılmış su yüzündeki dairenin büyümesi kadar bir süre vardır.”²⁹

3. Misâl, *Hem binmeniz, hem de zinet olsun diye atlar, katırlar, merkepler yarattı. Hem sizin bilemeyeceğiniz daha neler neler yaratıyor/ yaratacak!*” (Nahl, 8) âyetinde de ikinci misaldeki gibi anlayışlar söz konusudur. Bu âyeti öncekiler okuyor, sadece “*Hem binmeniz, hem de zinet olsun diye atlar, katırlar, merkepler yarattı*” ifadesini anlıyorlardı. Çünkü binitler ve onlardaki nimetlere dair, bu kısım onların yaşantılarına mutabıktı. Devamı olan “*Hem sizin bilemeyeceğiniz daha neler neler yaratıyor/yaratacak!*” cümlesini okudukları zaman, ne gibi binitlerin kastedildiğini bilmedikleri için çeşitli tevil ve tefsirler arasında bocalıyorlardı. Bu âyeti okuyan günümüz insanı ise, âyetin bu kısmıyla kastedilenin önceki vasıtalara ilave edilmiş olan modern ulaşım vasıtaları olduğu hususunda şüphe duymaz. Böylece âyet, sadece bir kavme veya bir nesle değil de, ard arda gelen bütün asırlara hitap etmektedir.³⁰

Vahîduddin Hân da, bilimsel meselelere işaret eden ayetlere öncekilerin bakışlarının sathî, şimdikilerin ise daha derinlemesine olduğuna dair şu misalleri verir.

1. Misal: *وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّخْجُورًا* “O, birinin suyu tatlı ve içmeye elverişli ve öbürününki acı ve tuzlu olan iki denizi birbirine saldı, fakat bu iki suyun birbirine karışmasını önleyen bir engel, aşılmaz bir set koydu” (Furkân, 53) ve *مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ* “İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar. Fakat aralarında bir engel vardır, birbirinin sınırını aşmazlar” (Rahmân, 19-20) âyetlerinde ifade edilen gerçeğin eski insanlar tarafından da bilindiğini ancak bu durumun yani “Aralarında bir engel vardır karışmazlar” ifadesinde işaret edilen, iki farklı denizin sularını birbirine karışmaktan engelleyen kanunun (yüzey gerilimi kanunu) ancak birkaç on yıl önce keşfedildiğini, bu keşifle önceki müşahede arasında bir tearuzun söz konusu olmadığını söyler.

2. Misal: *أَلَمْ نَجْعَلِ السَّمَاوَاتِ بَعْدَ تَرْوِنَهَا* “O Allahdır ki, semavatı gördüğümüz gibi/gördüğünüz direlerin başkasıyla yükseltti” (R’ad, 13) âyetine bakış açılarıdır. Bu âyetin eskilerin gözlemlerine uygun olduğunu, çünkü semadaki yıldız, gezegen vs. direksiz olarak duruyor gördüklerini, yenilerin de aynı şeyi müşahede ettiklerini ancak, çekim kanunuyla ifade edilen ve âyette “gördüğünüz direlerin başkasıyla” (*بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوِنَهَا*), yani görünmeyen direlerden bahsedildiğinin de farkına vardığını söyler.³¹

3. Misal: *كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ* “her biri bir yörüngede akıp gidiyorlar” (Enbiya, 33; Yâ-sîn, 40) âyetinde eskilerin müşahede ettiği zahirî hareketin yanında, yenilerin, semavî cisimlerin yörüngelerinde döndüklerini anladığını, *يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا* “Geceyi gündüze bürür. Onu sür’atle takip eder” (A’râf, 54) âyetinde de müşahede edilenlerin perde arkasında yerin yörüngesi üzerindeki dönüşüne işaretinin fark edildiğine değinir.³²

Ancak Hân, bazı âyetlerde eskilerin anlayışlarına yenilerin ilave bakış açıları olduğunu belirtirken, diğer yandan bazı âyetlerde ifade edilen bir kısım meseleler hakkında ise eskilerin hiçbir bilgisi olmadığını söyler. Örneğin, çeşitli mana tabakaları olan, “Yeryüzüne de sağlam dağlar yerleştirdi ki sizi sarsmasın” (Nahl, 15; Lokman, 10) âyeti hakkında böyle bir iddiada bulunur. “Arzı da bundan sonra yaydı...” (Nâziât, 30-31) âyetinde de eskilerin hakkında hiçbir şey bilmedikleri bir konunun, “kıtaların uzaklaşması nazariyesi” olarak isimlendirilen, bütün kıtaların başlangıçta bir arada bitişik halde iken yarılıp birbirlerinden uzaklaştıklarına dair yeni keşfedilmiş bilimsel gerçeğin dile getirildiğini ifade etmektedir.³³ Ancak, âyetteki *dahv* ifadesinin bu manaya delaleti açık olmadığı gibi, eskilerin bu ifadeden hiçbir şey anlamadığını iddia etmek de kanaatimizce isabetli değildir. Hâlbuki meseleye Kur'an'ın câmîyyeti açısından yaklaşarak, bu âyet hakkında da eskilerin ve yenilerin farklı bakış açıları olabileceğini söylemesi daha isabetli bir davranış olurdu.

Sonuç

Burada Kur'an'ın câmiyyeti konusunda yöneltilecek bir soru ve cevabını ele alarak bu konuyu tamamlamak istiyoruz. Şöyle ki, bazıları tarafından şöyle bir soru yöneltilebilir: “Bir ayet hakkındaki çeşitli anlayışların kastedildiğini nasıl anlayabiliriz? Belki de Kur'an bu manaların hiçbirini kastetmemiş, tamamen farklı bir şeyi kastetmiştir?” Bu konunun başında Tevbe Suresi, 41. ayetin manasına dair görüşlerden sonra kısmen cevaplandırmaya çalıştığımız bu soruyu Nursî, “Eğer desen: Geçmiş misâllerdeki bütün mânâları nasıl bileceğiz ki, Kur'an onları irâde etmiş ve işaret ediyor?” şeklinde yönelterek ardından şu cevabı veriyor: Mâdem Kur'an bir hutbe-i ezeliyedir, hem çeşitli tabakalar halinde asırlar üzerinde ve arkasında oturup dizilmiş bütün insanlara hitap ediyor, ders veriyor. Elbette o çeşitli anlayış seviyelerine göre müteaddit manaları derc edip irâde edecektir ve irâdesine dair emâreleri olacaktır... Araççaya uygun, dinî prensipler açısından hak olmak şartıyla, belâgatça makbul ve güzel karşılanan bütün vecihler ve manalar, çeşitli İslâmî ilimlere mensup âlimlerin icmâıyla ve ihtilâflarının şehâdetiyle, Kur'an'ın manalarındandır. O manalara derecelerine göre birer emâre vazetmiştir; bu emare ya lafzîdir, ya da mânevîdir. Manayla ilgili olanı, ya siyâk veya sibâk-ı kelâmdan çıkar veya başka âyette o mânâyâ işaret eden bir emare bulunur. Mu-hakkikler tarafından yazılan yüz binler tefsirler, Kur'an'ın câmiyyet ve lafzındaki harikaların açık delilleridir.³⁴

Özetle, câmiyyet, edebî yönden eşsiz bir mucize olan Kur'an'ın i'câz vecihlerinden biri olup, kanaatimizce onlarca ciltlere ulaşan tefsirlerin, açıklama ve yorumların yapılmasının temel sebeplerinden birisi onun bu mucizevî yönüdür. Her bir müfessir onun cami ifadelerinin kapsama alanındaki manalardan uzanıp alabildiklerini, keşfedip ulaşabildiklerini açıklamışlardır. Onun camiiyyetinin de-finesini açıp çeşitli mana mücevherleri toplamışlardır. Kur'an'ın câmi bahçesine girip çeşitli meyveler toplamış, çiçek demetleri oluşturmuş, muhtelif manalar hissetmişlerdir. Onun uçsuz bucaksız mana denizine dalıp, kabiliyet ve maharetleri nispetince mana ve belagat incileri çıkarmışlardır.

Dipnotlar

- 1 Kur'an'ın i'câz vecihlerine dair tasnifler hakkında bkz. Hasan Yılmaz, *Ebu'l-Hasen er-Rummanî ve İ'câzu'l-Kur'an'ı*, Erzurum, 1995, s. 30-36 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi AÜSBE.); Hasan Yılmaz-Şehmus Demir, “Kur'an'ın İ'câz Yönleriyle İlgili Geleneksel ve Çağa daş Görüşlere Genel Bir Bakış”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl, 8, 200418/, s. 5459-.
- 2 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, 1994; 25. Söz'ün Mukaddimesi.
- 3 Sadık Kılıç, *Kur'an Dildeki Sonsuz Mu'cize*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2014, s. 32 vd., 83 vd.; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ın Belağatı ve İ'câzı Üzerine*, EKEV. Yayınları, Erzurum, 2001, s. 13 vd., 109 vd.; *İ'câz ve Belağat Deyimleri*, EKEV. Yayınları, Erzurum, 2001, s. 69 vd., 129-133.
- 4 Bu hadisi Nesâî de İbn Abbâs'tan nakletmiş, Askerî de mürsel olarak rivayet etmiştir. Başka sahih kaynaklarda da benzer manada rivayetler vardır (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 308).
- 5 Tefsirdeki ihtilâf, genellikle –tezat değil de- tenevvü şeklinde vaki olmuştur. Dolayısıyla buradaki ihtilâf, çeşitlilik manasındaki ihtilâftır. Tenevvü ihtilâfı iki türdür. Birincisi maksadın ayrı ayrı eş anlamlı kelimelerle ifade edilmesidir. İkincisi, her bir müfessirin genel bir şeyin ayrı ayrı örneklerini zikretmesidir. (İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli'l-Tefsîr*, Beyrut, tsz., s. 14; Hâlid el-Akk, *Usûlu'l-Tefsîr ve Kavâiduhu*, Beyrut, 1986, s. 84). Sırat-ı mustakîm hakkında; İslâm, Kur'an, Allah'ın dinine ulaştıran yol, Resulullah ve ashabının yolu şeklindeki tefsirler gibi (Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nüketüve'l-Uyûn*; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî'l-Tefsîri*, 59). Bu tefsirler arasında zıtlık manasında bir ihtilaf olmadığı, aksine, birbirine yakın, bir bütünün parçaları gibi birbirini tamamlayan açıklamalar olduğu açıktır. Bu yüzden bu tür açıklamalar tenevvü ihtilâfı olarak isimlendirilmektedir. Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bkz. Şâdi Eren, “Kur'an'ın Bütünlüğü ve Tefsirde Tenevvü İhtilâfı”, *EKEV Akademi Dergisi*, sayı, 2, Mayıs 1998, s. 2642-. Mustafa Müslim ise, Kur'an'ın üslûbunun esnekliğine, farklı vecihleri olabileceğine dikkat çekerek, câmîyyet yerine “murûnetu üslûbî'l-Kur'an/ Kur'an üslûbunun esnekliği” ifadesini kullanmıştır (a.g.e., s. 161). Keza bkz. Mevdânî, *et-Tedebbür*, s. 567 vd. (Bir sözün birden çok mana için birlikte kullanılması başlığı).
- 6 Nursî, *Sözler*, s. 390-391.
- 7 Tafsilat için bkz. Nursî, *Sözler*, s. 391-404.
- 8 Bu görüşe âyetin sebab-i nüzûlü delâlet etmektedir. Şöyle ki: İri cüsseli, şişman bir sahabî olan Mîkdâd (r.a) Peygamberimizin yanına gelerek, savaşa çıkmak için müsaade ister, bunun üzerine bu âyet nâzil olur. (bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî'l-Tefsîr*, Beyrut, 1987, III, 300).
- 9 Mâverdî, II, 365-366; İbnu'l-Cevzî, III, 300-301.
- 10 Kur'an'daki bu câmîyyet ahkâm âyetlerinde de tecelli ettiği içindir ki, müctehitler âynü âyetten hareketle muhtelif içtihatlarla yönelmişlerdir.
- 11 Abdurrahman Habenneka el-Meydânî, *et-Tedebbürü'l-Emsel li-Kitâbillahi Azze ve Cell*, Dimaşk, 1987, s. 60-61.
- 12 Bkz. Mâverdî; İbnu'l-Cevzî, ilgili âyetin tefsiri.
- 13 Müslim, *İmaret*, 167.
- 14 Bkz. Mâverdî, VI, 102. Kezâ başka bir örnek olarak şâkile kelimesinin farklı mana vecihleri için bkz. Musa Bilgiz, “Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevre'nin Etkisi”, *Atatürk Ü. İlahiyat F. Dergisi*, sayı, 25 (2006), s. 125 vd.
- 15 Bediüzzaman, Mucizât-ı Kur'âniyye Risalesinin (25. Söz) baş tarafında, seçtiği örneklerle ilgili şu açıklamada bulunur: “Bu Mu'cizât-ı Kur'âniyye Risalesindeki ekser âyetlerin herbiri, ya mülhidler tarafından medâr-ı tenkid olmuş veya ehl-i fen tarafından itiraza uğramış veya cinnî ve insî şeytanların vesvese ve şübhelerine maruz olmuş âyetlerdir. İşte bu “Yirmibeşinci Söz” öyle bir tarzda o âyetlerin hakikatlarını ve nüktelerini beyân etmiş ki, ehl-i ilhad ve fennin kusur zannettikleri noktalar i'câzın lemaâtı ve belâğât-ı Kur'âniyenin kemâlâtının menşe'leri olduğu, ilmî kaideleriyle isbat edilmiş. Bulantı vermeme için onların şübheleri zikredilmeden cevab-ı kat'î verilmiş. “وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا”، “وَالشَّمْسِ تَجْرِي”، gibi. Yalnız Yirminci Söz'ün Birinci Makam'ında üç-dört âyette şübheleri söylenmiş.”

- 16 Nursî, *Lem'alar*, s. 59.
- 17 Nursî, *Sözler*, s. 391-392; *es-Saykalu'l-İslâmî*, s. 46-47. Bu âyetteki evtâd (kazık) ifadesinde, dağların da tıpkı kazıklar gibi yer altında uzantılarının olduğuna işaret edilmiştir (Süleyman Tarâvene, *el-İ'câzu'l-İlmiyyufl'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Kevnu ve'l-Mâu*, Ammân, 2000, s. 28).
- 18 Nursî, *Sözler*, s. 392-393.
- 19 Ahmed Ömer Ebu Hacer, *et-Tefsîru'l-İlmiyyufl'l-Kur'ân fi Mizan*, Beyrut, 1991, s. 190, 255.
- 20 Ebu Hacer, s. 256.
- 21 Örneğin Abdulaziz İsmail, “*Her şey Allah'ı hamdiyle tesbih eder*” (İsrâ, 44) âyetini öncekilerin anlamadığını ancak, cemadât dahil her şeyin Allah'a boyun eğdiği şeklinde tevil etmek suretiyle ifade ettiklerini söyler. Ona göre bu âyetin asıl manası ise, Tabii bilimlerle ilgilenen alimlerin ispat ettikleri, her şeydeki atomlarının sürekli bir hareket halinde olmalarıdır. Ebu Hacer, s. 194 (el-İslâm ve't-Tıbbu'l-Hadîs ve't-Tefsîru'l-İlmiyyufl'hi'den). Halbuki, bu anlayışın hakkı ancak âyetin işâreti veya remzi sayılabilir. Ayetin gerçek manası budur denilemez.
- 22 Nursî, *Sözler*, s. 393-394.
- 23 Nursî, *Sünuhât*, s. 19.
- 24 Nursî, *Sözler*, s. 428.
- 25 Nursî, *a.y.*
- 26 Nursî, *a.y.*
- 27 Saîd Ramazan el-Bûtî, *min Revâii'l-Kur'ân*, Dımaşk, 1975, s. 114-115. “Münafıkların hali, o kimsenin haline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nurunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar” (Bakara, 17) âyetinde “ateşin çevresini aydınlatması”nın ziya (edâet) kelimesiyle, ışıklarının gitmesinin ise nûr ile ifadesinde de bu fark gözetilmiştir. Çünkü ziya ateşten kaynaklanmaktadır. Onlara yansıyan ise nûrdur (Tarâvene, s. 40).
- 28 Abdulhamid b. Bâdîs, *Tefsîr İbn Bâdîs*, Beyrut, 1995, s. 46-47.
- 29 Bûtî, a.g.e., s. 116.
- 30 Bûtî, a.g.e., s. 116-117.
- 31 Bu manaya göre “teravnehâ”daki zamir (hâ), semavât'a değil de amed kelimesine racidir. Kırca, bu mananın daha doğru olduğunu, çünkü zamiri uzaktaki isme (semavât) değil de yakındaki isme (amed) göndermenin Arap dili kurallarına göre daha uygun olduğunu belirtir. Kırca da, âyetin birinci manasının halka, ikinci manasının ise bilim adamlarının anlayışına yönelik olduğunu belirtir (bkz. Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, tsz.,s. 229-230). Bizce de bu görüşü destekleyen durumlardan birisi de sadece amed kelimesinin geçtiği bu âyet ve benzeri olan Lokman suresi 10. âyetinde “teravnehâ/görüyorsunuz/gördüğünüz” ifadesinin zikredilmesi, amed kelimesinin geçmediği semavatla ilgili diğer ayetlerde bu ifadenin (teravnehâ) geçmemesidir. Bu durum, bu ifadenin “amed” kelimesinin sıfatı olduğunu, dolayısıyla “gördüğünüz direklerin başkasıyla/gördüğünüz direkler olmaksızın (görmediğiniz direklerle)” manasını destekliyor.
- 32 Vahiduddin Hân, *el-İslâm Yetehaddâ*, Beyrut, 1985, s. 142, 143.
- 33 Hân, s. 147, 149.
- 34 Nursî, *Sözler*, s. 395.